

SÁRKÖZI ZOLTÁN: AZ ERDÉLYI SZÁSZOK 1848—1849-BEN

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974, 99 l. + 8 t. [Értekezések a történeti tudományok köréből 74.]

Az erdélyi szászok a történeti Magyarország nemzetiségei között különleges helyzetet foglaltak el. *I. Tóth Zoltán* az egyes nem magyar népek társadalmi struktúrájának vizsgálata alapján a szászokat az ún. teljes társadalmi szerkezetű nemzetiségek közé sorolta, mivel rendelkeztek mind a legalsóbb, kizsákmányolt dolgozó rétegekkel, mind pedig a feudális uralkodóosztály minimumával. Kétségtelen azonban az is, hogy az erdélyi szászok kifelé viszonylag homogén képet mutattak, hiszen „a feudális uralkodóosztály minimuma” alig néhány birtokos nemeset tett ki, mint ahogy a feudális termelési viszonyok hagyományos produkciós bázisát képező jobbágyparasztek száma is jelentéktelen volt. A szászok zöme polgárokból és szabadparasztokból állott. Társadalmi szerkezetük egyedi vonásai mellett különleges helyet foglaltak el a Habsburg-uralom alatti Magyarország politikai struktúrájában is. Évszázados privilégiumokkal körülbástyázott részleges területi autonómiával bírtak, s mint németajkú „polgárnépesség”, a magyar nemességgel szakadatlan sűrűlásban lévő bécsi udvartól szövetségesként is megkülönböztetett bánásmódra számíthattak.

Sárközi Zoltán műve folytatása, lezárása annak az évtizedes kutatómunkának, amit a szerző a szászok múltjának szentelt. Előző feldolgozása (*Az erdélyi szászok a nemzeti ébredés korában. 1790—1848.* Bp. 1963. 148 l. Értekezések a történeti tudományok köréből 28.), amit az előttünk fekvő munka első kötetének tekinthetünk, már fölvázolta azokat a gazdasági-társadalmi viszonyokat, amelyek az erdélyi szászok reformkori fejlődését meghatározták, azokat a fő vonásokat, amelyek nemzeti tudatát jellemezték. *Sárközi Zoltán* hangsúlyozta, hogy fejlett állattartás és szőlőművelés, magasnak számító terméstartalagok jellemezték a szász mezőgazdaságot, az iskolahálózat tekintetében pedig rendkívüli előnyt alakítottak ki a többi erdélyi nemzettel szemben. Magasszintű volt a szász kézműipar, de máig is nyitott — további kutatások révén tisztázandó — kérdés maradt, vajon a reformkorban már hanyatlak, vagy még virágzik céhesiparuk. S hogy ennek tisztázása nem periferikus jelentőségű kérdés, azt a szász városi polgárság 1848 tavaszi reményeinek, elképzeléseinek megértésénél és megismerésénél mutatkozó nehézségek minden kutató számára nyilvánvalóvá teszik.

Sárközi Zoltán új műve négy részre tagoltan vizsgálja az 1848—49-es forradalom és szabadságharc időszakának szászföldi eseményeit, a bevezetőben pedig röviden jelzi azt az ellentmondást, ami a szász polgárság burzsoá magatartását általában jellemzi, s ami részben az olvasó kezébe adja a szász patríciusok politikai-nemzeti állásfoglalásának kulcsát. Azt jelzi ti. a szerző, hogy ez a polgárság egyszerre burzsoá és „feudális” polgárság. Érdeke a polgári fejlődés jelentős előmozdítása — mert kereskedő-tevékenységét, korai kapitalista jellegű árutermelését segíti. Érdeke ugyanakkor az uralkodói abszolút hatalom fenntartása, mert ez — ha csorbítva is — biztosítja számára feudális eredetű előjogi megőrzését, mintegy gazdaságon kívüli eszközökkel támogatja gazdasági és nemzeti-politikai pozícióit, érezhetően mérsékeli a magyarok és románok gazdasági megerősödéséből adódó konkurencia veszélyeit.

A forradalom sodrában c. fejezetben bemutatja azokat a szász állásfoglalásokat, amelyek az Uniót szorgalmazták, vagy helyeselték. Ez az optimista polgári elem megnyilatkozása volt, amelyik „az eddig nem sejtett észak-amerikai módon” bekövetkező gazdasági felvirágzásra számított (13. l.). Arról azonban nem volt szó, hogy a szászok (akár azok is, akik az uniót elfogadták) ne ragaszkodtak volna bizonyos autonóm jogaik fenntartásához. A szász álláspont alakulása az áprilisi osztrák alkotmány kihirdetésével vett éles fordulatot. A magyar forradalom polgári jogegyenlőséget ígért, de ez erősen összefonódott a magyar nemzeti állam kiépítésére irányuló törekvéssel. A birodalmi alkotmány frázisszerűen ugyan, de állásfoglalt a nemzetiségi egyenjogúság mellett. Néhány hét leforgása alatt, ha nem is könnyen, de felülkerekedett az antiunionista tábor, a szász patríciusok — persze a nagyszabeni császári Generalkommando szorgalmazására is — úgy döntöttek, hogy a polgári átalakulás minimumát az udvar is megadta, nemzeti fejlődésükhöz, fennmaradásukhoz, előjogaik őrzéséhez pedig kedvezőbb keret egy német központú birodalom, mint egy magyar nemzeti jellegű, viszonylag önálló történelmi Magyarország. A szerző ismerteti mindazokat a lépéseket, amelyeket a szász vezető politikusok az unió feltételekhez kötése, majd megakadályozása érdekében tettek, továbbá a Királyföldön élő románokkal szemben folytatott közeledési politikát. Ugyanakkor vázolja azokat az ellentéteket is, amelyek a román parasztság és a szász városok között megmutakoztak, s nem mulasztja el utalni arra, hogy a parasztmozgalmakat szinte minden esetben katonai erővel verték le.

A kritikus nyár c. fejezetben a szász unionisták és antiunionisták utolsó összetűzéseit, a szászok és frankfurti német parlament kapcsolatait, az unióellenes szervezkedéseket valamint a pesti románok és szászok részvételével összeülő unióbizottság működését ismerteti, s bemutatja, hogy az ellenforradalom nyomása alatt hogyan romlik tovább a türelmetlen magyar kormány és az engedményekkel elégedetlen, aulikus hajlamú szász politikusok viszonya. Ismerteti azokat a kezdeményezéseket is, amelyek Szászvárosban és környékén egy román—magyar együttműködés megteremtését célozták.

Az ellenforradalom támadása és a forradalom ellentámadása c. fejezetben a szász nemzetőrség megalakítását, működését és a magyar kormány által elrendelt újoncozás nyomán kibontakozó új ellentéteket ismerteti, fölvezolvva a szászok és a nagyszzebeni román nemzeti komité közötti együttműködést is. Október közepén a szász nemzetőrsek több helyen (Nagyszzeben, Vízakna) leszerelték a magyar nemzetőrséget; a magyar kormány által elmozdított főhadparancsnok létrehozta a Landesverteidigungs-Ausschusst („Országos Védebbizottságot”) a császári hadsereg, a szászok és románok képviselőiből, a Szász Nemzeti Egyetem pedig nagy összegű pénzt teremtett elő a szász felkelők felszerelésére. Az első, a császáriak térnyerését hozó hadműveletek nyomán megpróbálták kialakítani egy szász határgrófságot, ami azonban a román önállósodási törekvésekkel való összeütközéshez vezetett. Mivel mind a román, mind pedig a szász nemzeti mozgalom magyarellenes törekvései ekkor egybeestek a bécsi udvar törekvéseivel, Bécs óvatossággal igyekezett elkerülni azt, hogy akár a szász, akár a román területi-szervezeti kívánások mellett egyértelműen állást foglaljon.

Amikor 1848 végén Bem tábornok megjelent Erdélyben, a szász vezetők Şaguna román püspök segítségével rákényszerítették a román nemzeti komitéra, hogy velük együtt kérjék a határokon túl állomásozó orosz cári csapatok behívását. Bem márciusban elfoglalta Nagyszzeben, s kiáltványában amnesztiát hirdetve felszólította Erdély népeit a testvéri együttműködésre. Kossuth a szászokkal szemben — elsősorban az idegen csapatok behívása miatt — a kemény fellépést követelte, a székekben ostromállapotot rendelt el. Úgy vélte, hogy amnesztia helyett csupán „az amnesztiára való remény nyújtása célirányos” (69. l.) Csányi László kormánybiztos lefoglalta a Szász Nemzeti Egyetem vagyont, új tisztviselői kart választott, s védelme alatt lassan megindult a konzervatívok által korábban szétvert szász liberálisok újrászerveződése. A szerző ismerteti a rögtönítélő bíróságok júniusig tartó működését is; részletesebben elemzi a neves szász pedagógus, Stephan Ludwig Roth perét, akit Kolozsvárt lázadásért és hazaárulásért, egyébként személyes elfogultságtól nem teljesen mentesen, halálraítéltek és kivégeztek.

A cári intervenció és a végkifejlet c. fejezetben a szerző kísérletet tesz arra, hogy a honvédségben harcoló szászok neveiből összeállítást készítsen, természetesen annak tudatában, hogy az ilyen névsor csupán tájékoztató jellegű lehet. Ugyanabban a fejezetben fölvezolja a szász privilegiumok abszolutizmuskori fokozatos sorvasztását, ami újra jelezte, hogy felszámolásuk kikerülhetetlen. A szászok is úgy érezték, hogy „azt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésül”. Az egyik kortárs szavaival: „csak rideg katonai kormányzatot, őket a lázadókkal egyformán sújtó ostromállapotot, megtorló politikát, nyomasztó rendőrruralmat kaptak... s mindezt a rend, a nyugalom helyreállításának és a birodalmi egységnek nevében, amelynek mindent föl kell áldozni, tekintet nélkül a jogok, hagyományok, a szükségletek különféleségére.” (93. l.) Ez a fejezet villantja fel, bár távolról sem eléggé hangsúlyozottan, hogy a szász patriciusok („viri circumspecti et prudenti”) 1848—49-ben olyasmit próbáltak védeni a Habsburgokkal kötött szövetségükkel, ami tartósan nem volt védhető. A szerző idézi a *Honvéd c.* lap egykorú számát, amelyik találon jellemzi a helyzetet: „Aztán mit is vesztenének a szászok? Comest és universitást s a nemzeti pénztárt. Ezt ugyanis elvesztették akkor, midőn földjükön minden polgár egyenlő lett, s Ausztria sem tudta volna sokáig fenntartani.” 1853-ban a bécsi kormány, s végérvényesen 1876-ban Tisza Kálmán kormánya oszlatta fel az autonóm szász területet.

Sárközi Zoltán könyve megírásakor meglehetősen nehéz feladatra vállalkozott. A szászokra vonatkozó forrásanyag — mint a fennmaradt történeti források elég gyakran — egyes vonatkozásokban gazdag, más vonatkozásokban igen szegényes. A forrásanyag hiányaival magyarázható, hogy a szerző jobbára Nagyszzeben és Brassó történetén mutatja be a szászok 1848—49-es politikai fejlődését, s meglehetősen keveset tud mondani Beszterce és környéke életéről. Munkája azonban így is gyarapítja az erdélyi forradalom időszakáról meglévő ismereteinket, segíti, hogy a szász polgárság politikai állásfoglalását a valóságot megközelítő differenciált módon értékeljük.

Sárközi értékeléseiben általában tiszteletreméltó mérték tartással fogalmaz; az elfogultságban bővelkedő forrásanyag és szakirodalom nyomasztó ingerültsége sem egyik, sem másik irányban nem hat a szerzőre. Nem mentes azonban ő sem attól a szemlélettől, amely a történeti ítéletalkotás keretei közé egy kissé a bírósági ítélezés eljárás módját is beereszti. Gondolok itt arra, hogy dátumszerűen igyekezik megragadni az „ellenforradalom kezdeti

időpontját" (65. l.), „megbocsájthatatlan bűnnek” tekinti azt, amit a kortársak ugyan joggal tekintettek annak, ti. a cári csapatok behívását, ami azonban a történész számára csak harmadsorban „bűn”, elsősorban történetileg értékelhető megalapozott, következetes, politikai célszerűségtől diktált lépés. Mintegy újratárgyalja Stephan Ludwig Roth perét, „mert véres árnyéka évtizedekig útjában állt a magyarok és a szász nemzetiség közötti közeledésnek” (78. l.), megfélemlítve arról, hogy az ilyen „árnyékok” — ha egyáltalán útjában állhatnak valaminek — csak addig maradnak meg, ameddig mögöttük nagyon is valóságos érdekek állnak, ameddig valóságos ellentétek torz kifejezői lehetnek. De addig megmaradnak, s eltűnésüket nem a dolgokat magyarázó történeti elemzéstől, hanem a dolgokat megváltoztató történeti fejlődéstől remélhetni. Ugyanígy kevésbé tűnik történetinek a Nagyszében pecsétjében szereplő „ad retinendam coronam” felirathoz fűzött magyarázat. (81. l.) A szászok 1224-es kiváltságlevelében — innen a latin részlet — benne van, hogy az uralkodónak hűséggel tartoznak; a szerző tehát mintegy megrója őket, mert 1848-ban a magyar alkotmányos királyság ellen támadtak. Függetlenül attól, hogy a történész mennyire kérheti számon a vizsgálati tárgyát képező rétegeken egy hat évszázados „rendelet” betartását, a megrovás jogossága logikailag is kétségbevonható, hiszen az „alkotmányos királyság” intézménye maga is már a királyi hatalom elleni polgári támadás eredménye. S ha még a trónfosztásra is gondolunk... Ugyancsak ebbe a hűség-hütlenség gondolatkörbe tartozik az — a munka felfogásától egyébként erősen eltérő — fogalmazás, amikor Bemet „túlságosan nagylelkű tábornoknak” nevezi, aki iránt „a szászok azonban hálátlanok mutatkoztak” (88. l.)

Külön érdeme a munkának, hogy az erdélyi szászok és a románok közötti kapcsolatokat — ahogy a fülszöveg is mondja — a forradalom és ellenforradalom pólusai közé állítva mutatja be. Kár, hogy a szerző nem fordított nagyobb gondot a román nevek, helynevek helyesírására, mint ahogy fülösleges volt kétes etimologizálásba bocsátkoznia (73. l.), vagy egy jelentéktelen lap egyetlen cikke alapján Brúz Lajos román részről történt későbbi megbecsülésére következtetnie. Végül rejtély marad, miért írja Bem tábornok nevét következetesen *József Bem-nek*?

Összegezésként elmondhatjuk, hogy Sárközi Zoltán könyve a hazai nemzetiségtörténeti kutatás újabb értékes darabja; olyan, jórészt homályban maradt fejlődésvonalat világít meg, amelynek megértése az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc története, az erdélyi nemzetiségi kérdés további alakulásának kutatása szempontjából is elengedhetetlenül szükséges. Kár, hogy a szerző kutatási eredményeit nem nagyobb terjedelmű, több részletre kitérő munkában tette közzé.

Szász Zoltán